

İSLAM DİNİ oğlu VƏLİYEV
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Dövlət Universiteti

XƏTƏİ TƏBRİZİNİN “YUSİF VƏ ZÜLEYXA” MƏSNƏVİSİNİN BƏZİ FONETİK VƏ MORFOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XV əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və dilinin mənzərəsini, inkişaf istiqamətini araşdırmaq üçün bu dövrdə Xətai təxəllüslü şairin qələmə aldığı “Yusif və Züleyxa” məsnəvisi lüğət tərkibinin zənginliyi, qrammatik kateqoriyalarının genişliyi və fonetik xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Mövzusu səmavi kitablardan alınmış, Asiya və Afrika xalqları folklorunda geniş yayılmış, Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında bir çox müəlliflər tərəfindən qələmə alınmış “Yusif və Züleyxa” (2, s. 5) Azərbaycan ədəbiyyatında da işlək mövzulardan biri olmuşdur. Azərbaycan dilində “Yusif və Züleyxa” mövzusunı işləyən şairlər içərisində Xətai Təbrizinin qələmə aldığı məsnəvi həcmnin böyüklüyünə və bədii sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə maraq doğurur.

“Xətai” təxəllüslü şairin bu əsəri haqqında bir sıra ədəbiyyatşünaslar- Ə.Xəyyampur, N.S.Dolu, A.S.Ləvənd, M.F.Köprülüzadə dəyərli fikirlər söyləmişlər. Azərbaycanda H.Arashı, Ə.Hüseynzadə, Ə.Məmmədov, T.Hacıyev, C.Nağıyeva və başqaları ədəbiyyat və dil tariximizin müxtəlif sahələrinə aid yazdıqları tədqiqatlarında bu və ya digər dərəcədə abidəyə müraciət etmişlər (5, s. 5). Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisi ilə bağlı ilk məlumata Məhəmməd Tərbiyətin “Daneşməndani-Azərbaycan” əsərində rast gəlirik. Həmin kitabda qədim dövrlərdən başlayaraq Azərbaycanın minə yaxın görkəmli elm, ədəbiyyat və incəsənət xadiminin həyatı, yaradıcılığı haqqında yazılmış yığcam bilgidə dahi şair və dövlət xadimi kimi Şah İsmayıl Xətəinin ədəbi fəaliyyəti haqqında məlumat verildikdən sonra, “Xətai” təxəllüsü ilə yazan şairin də mövcud olduğu xatırladılır. Hətta M.Tərbiyət “*İbtida qıldum be name ol kərim, Ey ki, bismillahir-rəhmanir-rəhim*” beyti ilə başlanan bir əlyazmasının onun kitabxanasında saxlandığını da qeyd edir (9, s. 336).

Məsnəvi haqqında geniş məlumata T.Z.Əkbərovun “X.Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” əsərinin tekstoloji tədqiqi” mövzusunda yazdığı dissertasiya işində rast gəlirik (8, s. 310). T.Əkbərov göstərir ki, Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvinin dövrümüzə qədər gəlib çatmış yeddi əlyazma nüsxəsi mövcuddur (5, s. 6-7). Bu nüsxələr üzərində, onların qarşılıqlı müqayisəsi baxımından aparılan işin nəticəsi olaraq 2004-cü ildə Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin elmi-tənqidi mətni və transfoneliterasiyası kitabı çapdan çıxmışdır. T.Əkbərov həmin kitabda poemanın tam mətninin tərtibi üçün yeddi əlyazması nüsxəsini tədqiqatə cəlb etmişdir (5, s. 7-10). Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən tapılmış həmin əlyazmalardan üçü tam, dördü isə naqisdir. “Belə əlyazmalar bilavasitə Azərbaycanla bağlı olduğundan onlar dilimizin fonetik, leksik və qrammatik quruluşunu öyrənmək, lüğət fondu ilə tanış olmaq, bu gün üçün arxaikləşmiş sözləri müəyyənləşdirmək, xüsusilə Azərbaycan dilinin əsrlər boyu inkişaf tarixini izləmək üçün son dərəcə böyük əhəmiyyətə malikdir” (5, s. 6-7). T.Əkbərov M.Tərbiyətin gəldiyi nəticə ilə razılaşaraq poemanın, güman ki, 1478-1490-cu illər arasında Təbrizdə qələmə alındığı, şairin isə XV əsrin

ikinci yarısında yaşadığı qənaətinə gəlmişdir. Xətai Təbrizi öz əsərini dövrün hakimi Sultan Yəquba ithaf etmişdir. Sultan Yəqubun hakimiyyəti dövründə onun sarayında Baba Fəğani, Baba Nəsimi, Dərviş Dəhqi, Ənsari, Heyrani, Şahidi, Humayun, Qatili, Əhli və başqa sənətkarlar kimi Xətai Təbrizi də Şərqdə əsas mədəniyyət mərkəzi sayılan Təbrizdə yaşayıb yaratmışdır (5, s. 5). Məlum təzkirə və tarixi mənbələrdə X.Təbrizinin əsəri, həyatı, yaradıcılığı haqqında heç bir qeydə rast gəlinmədiyi üçün onun haqqında geniş bibliografik məlumat vermək imkan xaricindədir. Lakin məsnəvinin müxtəlif yerlərində iki dəfə Xətainin adının yazıldığı müşahidə olunur: "*Ey Xətai, dünya mehmanxanədir, Neçələr anın əlindən yanədir*" (5 a); "*Ey, Xətai, ömrə aldanma ki, var, Bir əsər yeldir, yelə yox etibar*" (12 a).

XV əsr ədəbi-bədii dilimizdə başlıca olaraq iki üslub: klassik kitab üslubu, danışiq-folklor üslubu fəaliyyət göstərirdi. XV əsr ədəbi-bədii dilimiz öz xarakteri, məziyyətlərinə görə, sadəliyi baxımından digər dövrlərdən seçilirdi. Bu barədə H.Araslı belə yazmışdır: "...XV əsr şairlərinin dilindəki sadəlik XVI əsr sənətkarlarından fərqlənir" (1, s. 314). Bu da XV əsr ədəbi-bədii dilimizin ümumxalq danışiq dilinə daha çox yaxın olması, onunla qaynayıb-qarışması ilə bağlılığından irəli gəlirdi.

Tarixən Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin inkişafında, qrammatik normaların dəqiqləşməsində və dildə yeni-yeni formaların meydana çıxmasında, eləcə də lüğət tərkibinin zənginləşməsində X.Təbrizinin "Yusif və Züleyxa" məsnəvisinin müstəsna rolu olmuşdur. Bu yazılı abidə vasitəsilə ümumxalq dilinin leksik vahidləri, fonetik xüsusiyyətləri, qrammatik əlamətləri ədəbi dilə nüfuz edərək vətəndaşlıq hüququ qazanmağa başlayır. Konkret dövrdə yazılı ədəbi dilin fonetik və morfoloji sistemi üzrə müxtəlif cəhətlərin izah olunması Azərbaycan dilinin imla məsələlərinin aydınlaşdırılmasına şərait yaradır.

Ərəb əlifbası konsonant olmaqla türk dilləri (xüsusilə Azərbaycan dili) üçün əlverişli olmamışdır.. Bu əlifba türk dillərində danışiq səslərinin keyfiyyət və kəmiyyətini dəqiq əks etdirməkdə acizdir, həm də "haraya daxil olmuşsa, orada bir xüsusiyyət kəsb etmişdir" (3, s. 8-9). Azərbaycanın orta əsrlərdə yaşamış xəttatları da ərəb dilinin və imlasının sirlərinə yiyələndikləri üçün tarixi orfoqrafiyamızı nəstəliq xətti timsalında ərəb qrafikasını dilimizin fonetik sisteminə uyğunlaşdırmışlar. Nəticədə xəttatlar imla sabitliyinə, ədəbi normativliyə əsasən riayət etmişlər. Bir sıra hallarda isə bəzi qrafemlərin fonetik funksionallığına yanlış münasibət bir çox söz və şəkilçilərin ənənəvi şəkildə səhv oxunub yazılmasına səbəb olmuşdur.

Məqalə yazılarkən Xətai Təbrizinin "Yusif və Züleyxa" məsnəvisinin daha qədim, əhəmiyyətinə görə digərlərindən fərqlənən nüsxəsi tədqiqat obyektinə kimi götürülmüşdür. Əvvəldən və sondan naqis olan bu nüsxə 18 vərəqdən ibarətdir. Nəstəliq xətti ilə qələmə alınmış əlyazma nüsxəsinin mətni azərbaycanca, başlıqları isə farsca yazılmışdır (müqayisə etməli: "*Birun şodane Yusif be zindan*", "*Amədən pesərə Yusif be pişə İbn-Yamin*", "*Şekayəti-Züleyxa əz gərđişi-dövrən*", "*Qoftən şirəçi əhvali-Yusuf be Soltan*" və s.).

Əlyazma əvvəldən və sondan naqis olduğundan onun köçürülmə tarixini və katibini müəyyən etmək mümkün olmamışdır. Lakin əlyazmanın paleoqrafik və orfoqrafik xüsusiyyətləri, tarixi dialektologiya baxımından vəziyyəti, mövzusu, süjeti, janrı araşdırılaraq belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, məsnəvinin bu nüsxəsi XVII əsrdə qələmə alınmışdır. Əlimizdə olan nüsxə vasitəsilə XV əsr Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin çox dəyərli nümunəsi kimi dövrün fonetik sistemi, əlyazmadakı səslərin tarixi inkişaf yolu, habelə fonetik hadisələr və morfoloji xüsusiyyətlərin izlənməsi və həlli ilə bağlı zəngin dil materialı əldə etmək olur.

Xətai Təbrizinin "Yusif və Züleyxa" məsnəvisinin səciyyəvi fonetik xüsusiyyətləri:

1. Bir hecalı kök və şəkilçi morfemlərin sonunda açıq saitlərin qapalı saitlərə keçməsi abidənin dilində çox yayılmış hadisə kimi diqqəti cəlb edir:

a>ı : Kimsə səndən *duymiyə* heç hali-bar (11 a); Ki zülf ilən xəzinə *artmiyə* mal(17 b); *Artmiyəydi* dərdimiz bizim dəxi(10a).

ə/e>i : Dünyayə sən sidq ilə *bil* (بیل) bağlama(11b); Nə *diyub*, nə söyləmək olur, ey yar (10 a); Əmin ol *çəkmiyəsən* təşvişi, Uymasa göz *görmiyə* könlin işi (116); Hər necə kim, mal gərək al, *yi*, otur (6 b)

2. **o** səsinin **a** səsinə keçməsi də məsnəvinin dilində geniş yayılmışdır; Tənri *savaşa* (سواشا) jilla bizdən ol işi(11a);

Mülk *anıdır*, hökm *anın*, təqdir *anın*(11 a); Ta mən əlimlə *cilavın* (چیل وین) dutmiyəm(5 b)

3. **ı>u**: *Yastuq* (یاستوق) üstə təkyə qıldılar həman(1); Vay *yazuq* bizim bu miskin *başumuz*(1); Züleyxa kəfə atdı ol qəmçi *saruyə*(7 a); Getdi ol mən belə *yalquz*(یالقوز)qalmışam(2 a).

4. **i>ü**: Şah odlara *büşdü* hörmət qılmədi(13b); Sevməsin zinhar məni, ey şah, yigit, *Sevgü*(سوکو)yavuzdur, var anın tərkini et(9b).

5. **p>b və b>p**: Göğ çəmənələr cümləsi *tobraq* (توبراق) olə (14 a); *Pəs* (پس) səlam virdi, Yusif aydur, yigit (8 b); *Pəs* bu sözdən biz gəl imdi qayıdəli(17 b).

6. **q>x**: Yeddi *arux* (اروخ) həm daxi andən, ey yar(12b); Sonra yeddi simüzün *aruxları*(12 b)

Sual və təyin əvəzlilikləri XV əsrdən başlayaraq *q* ilə deyil, *x* ilə işlənmişdir: Sən *xaçan* razı olun bu kor gözə (7 b); Quruyub qalə *xamı* həmvar olə (14 b); Dedi: siz *xandan* (خاندان) gəlürsüz, ey cavan (19a); *Xamusı* (خاموسی) anun dininə girdilər (10 b).

7. **b>m:** Belə xüsusiyyət *bu* işarə əvəzliyi hallanarkən özünü göstərir: Yusif aydur: *munun* (مونن) özgə halı var (6 a); Çün *muni* eşitdi dilxoş buldı ol (6 a); Sən *muna* şükr eylə ki, nandur gidər (3 a); *Mundə* (موند) qalməz həqdən özgə kimsə kəs (11 b).

8. **z>t:** Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin dilində *qıtlıq, qəhətlik, quraqlıq* məzmunu bildiren *qızlıq* sözü işlənmişdir: *Qızlıq* (قیزلیق) olduğu cəhanün ayıdəli (17 b).

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, XV əsrə qədər qələmə alınmış “Yusif və Züleyxa” poemalarının hamısında bu lüğət vahidinə (قیزلیق) şəklində rast gəlinir.

9. **b>v:** Verdilər həm qul, *qəravaş* (قراباش) oldugın (18a).

10. **g>n:** Fəth olə soni, *ögi* gər bənd olə (10 b); Nagəhi *ögundən* (اوگندن) uğradı bir ər (17 a); Çıxubən gəldi *ögundə* durdılar (17 b).

Sağır nun hərfi: Dil arxası, sonor, burunda tələffüz edilən *ŋ* səsini ifadə edən bu hərf Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” əsərində söz başında işlənmişdir; *n* və *k* hərflərinin birləşməsindən düzələn bu diqraf (نک) ancaq sözün ortasında və sonunda özünü göstərir. Əslində XVI əsrdən Azərbaycan yazılı abidələrinin dilində işlənməyə başlayan *n* və *k* diqrafı Xətai Təbrizinin dilində ancaq kök və şəkilçi morfemlərdə (II şəxsin mənsubiyyət və şəxs, yiyəlik hal) işlənərkən inprozitiv və postpozitiv mövqe tutmuşdur (3,20): Yeddi yıldənsoñ qəhətlikyətdi, bil (18 a); çünki *dan* (دانک) atdı yenə acam dedi (18a); Həm yenə biz qanlı *könləgin* (کونکلین) həman (4 a); Bir şikəstə *könlümi* sormaz, ey şah (4 b); *Saldın* (سالدنک) əlindən *sapın* üstə rəvan (7 a).

Məsnəvinin bir neçə yerində *sağır nun* səsi ancaq *kaf* hərfi ilə ifadə olunmuşdur: Ol *duşındə* (دوشنده) dünyadən nəql etdilər (18 a); *Dinlənuş* (دنکلنوک) kim tas nələr söylər dedi (16 a).

11. Söz əvvəlində *s* samitinin işlənməsi: Yusif aldı *yüzinə* bürqə o dəm (8 b); Sonrə daxi yeddi *yıl* (ییل) hökm eylədi (17 b); Ey *yüzi* (یوزی) nurlu *yigit* (یکیت), xoş gəlmişin (8 b).

12. Söz əvvəlində *y* və *v* samitinin düşməsi: Aluban öz qoluna *urdu* (اوردی) rəvan (9a); İbn-Yamin qoluna *urdu* rəvan (8b); Hüsn *iyəsi* (ایهسی) çarə yox böhtan çəkər (9b).

13. Söz əvvəlində sürtünən, cingiltili *ğ* samitinin işlənməsi məsnəvinin dili üçün xarakterik cəhətdir. Belə sözlərin əksəriyyəti Azərbaycan dilinə ərəb dilindən keçmişdir. Uzun müddət belə sözlərin dilimizdə öz imlasını saxlamasına baxmayaraq, canlı danışiq dilində birinci səs *q* kimi tələffüz olunmuşdur (H.M., 21): *Gəmyedükə* ömrün olur kəm sənün (11 b); *Gəmlu* gündə yarinə yoldaş olə (2b); Pəs bu dövrən *ğənimət* (غنیمت) bil bugün (11 a); Çün məlul olma başında çəkə *ğəm* (غم) (11 b).

14. Söz sonunda karlaşma hadisəsi (d<t) məsnəvinin dilində geniş yayılmışdır: Necə dapmış *qurt* (قورت) anun cisminə yol (10 a); *Dört* (دورت) min aləm gəldi hiç kim bilmədi (13 b); Bir acayib hallı düşdür, ey *yigit* (13 b); Sonradən dedilər anı *qurt* yemiş (9 b).

15. “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin dilində sözlərdən birinin digərinə təsir edən, təmsilə uğrayan səslər də öz əksini tapmışdır. Danışıq dili xüsusiyyətlərini özündə qoruyan Xətai Təbrizinin bu əsərində bir neçə yerdə assimilyasiya hadisəsinə uğrayan sözlərə təsadüf olunur: Bənzəri sarı *donni* (دوننی) bir tiq görər (17 a); Ol *zamannan* bəri kim, eşqin məni, Etdi pabənd olmadım bir ləhzə şad (6 b); Yusif *böhtammı* (بهتاممی) etmişdin dedi (15 a).

16. Ön cərgəli sait olan *e* saitinin uzanan variantına abidənin dilində rast gəlinir: Tərkibində *y* samiti olan sözlərdə *y* samitinin düşməsi nəticəsində *e* səsi uzanmışdır: *Der* (دیر) anı bir çahə salmışlar bular (16a); Sonrə üç gündən Yusif həm gəldi *der*, Özi Züleyxa eşigindən girdi *der* (16 b).

Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin morfoloji xüsusiyyətləri:

X. Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin morfoloji quruluşu öz zənginliyi və rəngarəngliyi ilə bir sıra maraqlı xüsusiyyətlərə malikdir. Məsnəvidə morfoloji göstəricilərin, sözdəyişdirici şəkilçilərin elə növlərinə rast gəlinir ki, bunlar müasir dilimiz üçün xarakterik deyil, ancaq bir sıra şəkilçilər ayrı-ayrı şivələrdə qorunub saxlanmışdır. Elə qrammatik göstəricilərə də təsadüf olunur ki, bunların müəyyən hissəsi müasir ədəbi dilimizdən yalnız qrafik variantlarının çoxluğu ilə seçilir. Bu da onu göstərir ki, canlı xalq danışiq dili üslubunda qələmə alınmış əlyazmalarda ya orfoqrafik sabitsizlik mövcud olmuş, ya da dialekt xüsusiyyətləri ədəbi dildə yazılmış əsərlərə də təsir etmişdir. Abidənin dili ilə bağlı bəzi morfoloji xüsusiyyətləri nəzərdən keçirək:

1. Ən qədim hallardan biri kimi təsirlik halı bir sıra özünəməxsus morfoloji əlamətlərə malik olmuşdur. Bunlardan biri də samit səslə qurtaran sözün sonuna samitlə başlanan şəkilçinin artırılmasıdır. Qədim özbək dilinin təsiri ilə yazan sənətkarların dilində belə xüsusiyyətin mövcudluğu heç də o demək

deyildir ki, bu hadisə Azərbaycan dili üçün səciyyəvi olmuşdur. Tədqiq olunan məsnəvinin dilində də bu cəhətə bir neçə dəfə rast gəlinir: Ol ətəgün *yırtduğumnu* anlagil (17a); *Könlümüzni* dərd ilə zar eylədi (2a); Gül *yüzümüni* (*یوزمنی*) görməyə gün zar idi (4 b); Nə əcəb düşdür görün bu *düşünü*(*دوشنی*)dir (12b).

2. Felin məsdər şəkilçisi *-maq, -maq, -mək, -mağ* şəkilçiləri ilə ifadə olunmuşdur: Gül yüzümüni *görməyə* gün zar idi (4 b); Ol ki, nadandır *deməkdən* nə bitər (4a); Çox yatub *uymaq* (*اویماق*) yavuz hudur oyan (11 a).

3. Felin əmr şəklə daha geniş, rəngarəng formada təmsil olunmuşdur: Bu sözü sən bilgilən (*بیلگن*) bir mən *bilim* (4 a); Yusif aydur, işbu adları *degil*, Sən nədən etdin oları *söyləgil* (*سیله کل*) (4 a); Dur ayağa hər sözün var, *söyləgil* (5 b); Sən bizi *qoygil* (*قویکل*) ki, munda *gidəl* (*کیده لی*), ol düşi xəlvətdə təbir *idəli* (12 b).

Əmr şəklinin 3-cü şəxsində dodaq variantı üstünlük təşkil edir: Azdı, var söylə, Yusif *gəlsün* (*کلسون*) dedi (8 b).

4. Xəbərlilik şəkilçisi iki qrafik variantda *-dur/-dür*, həm də *-durur/-dürür* kimi işlənmişdir: Həm bu beş gün kim, sana *möhnətdürür* (12 a); Bu *mənimdür* xandə *gidər xandədü* (*خاندهدور*) (9 a); Didilər bu bir acayib *işdürür* (*یشدور*), Bəlməzüz *zahirmidür*, ya *dışdurur* (*دیشدور*) (9 a).

5. Cəm şəkilçisi *-lar, -lər* “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin dilində ancaq bir variantda *-lər* kimi yazılmışdır: Ol *yarənlər* (*یارانلر*) çün bu sözi söylədi (9 b); Ol *yigitlər* köşə *çıxsunlər* didi (9 a); Yenə *qardaşləri* (*قرداشلری*) çahə salduğun (9 a); *Oğlanlər* aydur: on birüz, bir evdədür (19 a).

6. Felin şühudi keçmiş zamanının şəkilçisi iki qrafik variantda *-dı, -du* kimi verilmişdir. Bunlardan birincisi üçüncü şəxsə, ikincisi isə birinci və ikinci şəxsin tək və cəmində işlənmişdir: Həm yenə çahdən çıxub *satduğun* (*ساتدوگون*) (9b); Mən gəlürkən azdum, ana *uğradum*, Böylə cəmərd cahanda *görmədüm*, Yolu sordum, yolu salıq *verdi* ol (9a).

7. Məsnəvidə bir sıra hallarda birinci şəxsin tək *-mən* şəxs sonluğu ilə işlənmişdir: *Yandururmən* (*یاندورمرمن*) yoxsə qəmçin tək səni (7a); Ey dəriğa *bilməmişmən* (*بيلمه ميش من*) tanrımı (8a).

8. Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisində indiki zamanın, feli bağlamanın ancaq dodaq variantlarına təsadüf olunur: İmdi aşiq *istəyür* məşuq danar (16b); Sonradan həm qul *diyüb* satmışlar bular (16a); *Ağlaşubən* əl-ayağa düşdilər (16a); Həmin *qalur* cəhəndə yaxşı bir ad (18b); Bu mənəzildə *gəlib* (*کلب*) bulduğ muradı (18a); *Sürüyübən* (*سورویوبن*) ilətdi, satdı ol dəm (5a).

9. Məsnəvinin dilində əmr şəklinin I şəxsinin cəmi – *alı, -əli* forması ilə ifadə edilmişdir: Yusif aydur – Gəl imdi nikahı *iqd idəli* (*ایقد ایده لی*), Züleyxa aydır – Hala ivə *gidəli* (*کیده لی*) (8a); Sən bizi *qoygil* ki, munda *gidəli* (*کیده لی*), Ol düşi xəlvətdə təbir *idəli* (*تیبیر ایده لی*) (12b).

10. İndiki zamanın şivələrdə işlənən *-əd* və *-adur* variantları “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin dilində də mövcuddur: *Diyəd*: (*دید*) namərd dünya bir gün var idi, Ol ulu dövlət mənimlən yar idi (4b); Yusif aydər: dünya işi böylədür, Kim *gələdür* (*کلهدر*), kim *gidədür* (*کیدهدر*), öylədür (2a); Necələr anun əlindən *yanədür* (*یانهدر*) (5a).

11. Müasir Azərbaycan dilində xarakterik olan *-cağ, -cək* feli bağlama forması ilə eyni mənşəli qədim yazılı abidələrin dili üçün səciyyəvi sayılan *-ğac, -gəc* şəkilçisinə rast gəlinir: *Görgəcin* (*کورکچین*) həm tanıdı oğlanləri (19a).

Göründüyü kimi, X. Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisində fonetik və morfoloji cəhətlərin araşdırılması bir tərəfdən Azərbaycan canlı xalq danışığı dilinin tarixi inkişaf dövrlərini aydınlaşdırmaq, digər tərəfdən isə Azərbaycan dilinin tarixi fonetikasi və tarixi dialektologiyasının öyrənilməsi baxımından olduqca zəruridir. Ümumiyyətlə isə, orta əsrlərə aid Azərbaycan əlyazmalarının tədqiqi yazılı ədəbi dil tarixinin hərtərəfli və dərinlən öyrənilməsi işində mühüm əhəmiyyət daşıyır (7, s. 92).

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Araslı. H. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1960
2. Cami Əbdürrəhman “Yusif və Züleyxa” (farscadan çevirəni M.Mübariz). Bakı, 1989
3. Əlizadə S.Orta əsrlər Azərbaycan yazı dili. Bakı, 1985
4. Xətai Təbrizi. Yusif və Züleyxa. M.Füzuli adına AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu, şifrə No.: M-187 (Mötərizədə həmin nüsxədən toplanan nümunələrin səhifələri göstərilmişdir)
5. Xətai Təbrizi. Yusif və Züleyxa (elmi-tənqidi mətni və transfoneliterasiyası T.Əkbərovundur). Bakı, 2004
6. Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı, 1990
7. Nağısoy Möhsüm XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədanamə”. Bakı, 2003
8. Suli Fəğih Yusif və Züleyxa (tərtib edənlər Sənan İbrahimov, Səbuhi İbrahimov). Bakı, 2008
9. Tərbiyət M. Daneşməndane-Azərbaycan (görməli elm və sənət adamları). Bakı, 1987

Açar sözlər: X.Təbrizi, Yusif və Züleyxa, fonetik və morfoloji xüsusiyyətlər, Azərbaycan dilinin tarixi, dialektlər

Ислам Дини оглу Велиев

Некоторые фонетические и морфологические особенности поэмы Хатаи Тебризи

"Юсиф и Зулейха"

Резюме

Одним из авторов написавших поэму на тему легенды "Юсиф и Зулейха" является Хатаи Тебризи. Будучи написанное в XV веке, играет неотъемлемую роль в исследовании Азербайджанского языка.

Этим исследованиям придают особенное значение в изучении: в лексическом, в фонетическом и в разных областях грамматических разновидностях языка. В статье содержится краткий сказ истории поэмы. Далее в статье, на языке писания затрагиваются фонетические и морфологические особенности поэмы, которые сравниваются с современным Азербайджанским языком.

Ключевые слова: Хатаи Тебризи "Юсиф и Зулейха", поэма, фонетические и морфологические особенности, языковые материалы

Islam Dini oglu Valiyev

Some phonetic and morphological features of Khatai Tabrizi's poem "Yusif and Zuleikha"

Summary

The article deals with the analysis of the phonetic peculiarities of the great poet of the XV century Khatai's poem "Yusif and Zuleikha", the historical development of the sounds in this manuscript, the different phonetic phenomena and orthographical rules. The collected examples are compared with the modern Azerbaijani language and its dialects; are revealed the similarities and distinctions. It is emphasized that research of the phonetic peculiarities of Kh. Tebrizi's poem "Yusif and Zuleikha" plays an important role in study of the Azerbaijani people's spoken language and its historical phonetics.

The morphological structure of this written monument is very rich and varied (such suffixes as *-durur*, *-dürür*; *-adur*, *-əd*; *-mən*, *-man*; *-ğac*; *-gəc*; and so on). When comparing this poem's morphological peculiarities with the old Azerbaijani language one can see that there are no serious distinctions between them.

Key words: Khatai Tebrizi, Yusif and Zuleikha, phonetic peculiarities, history of the Azerbaijani language, dialects